

Олена Жукова

к. і. н., доцент кафедри

музеєзнавства та пам'яткознавства

Харківської державної академії культури

м. Харків

ІВАНІВСЬКИЙ ЗАМОК НА ВІННИЧЧИНІ ЯК РІДКІСНИЙ ВИД ЗАМКІВ-ПАЛАЦІВ У ФОРТИФІКАЦІЙНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ

Серед об'єктів фортифікаційної спадщини в Україні замки-палади найбільш рідкісні. Зразками цього виду є Підгорецький замок і менш відомий замок в с. Іванів Вінницької області. Ансамбль Іванівського замку сформувався на основі використання елементів бастионного замку при розбудові палацового комплексу. Наприкінці XVIII-XIX ст. замок був резиденцією роду Холоневських, його інтер'єри відображали той спосіб життя, який вели власники відповідно до свого суспільного становища. На сьогодні Іванівський замок потребує привернення уваги спеціалістів задля свого подальшого збереження та популяризації.

Ключові слова: фортифікаційна спадщина, замок-палац, голландська фортифікаційна система, бастион, палацові інтер'єри, історико-архітектурна цінність, музеєфікація.

Вітчизняна фортифікаційна спадщина налічує майже дві сотні збережених об'єктів, які представляють основні етапи розвитку оборонного будівництва на теренах сучасної України.

Одним з найбільш виразних видів фортифікаційних пам'яток, який поєднує репрезентативні функції з оборонними, є замки-палади. Будучи поширеним на території Західної Європи, особливо у Франції (наприклад, замки Фонтенбло, Шенонсо, Шамбор, Юссе, Шомон та інш.) в Україні цей тип фортифікаційної спадщини представлений досить слабо. Це було пов'язано з загальною історико-культурною ситуацією, що склалася на цих землях на період XVI-XVII ст. – час, коли було широко розповсюджено будівництво замків-палаців.

Однією з найбільш відомих фортифікаційних пам'яток цього виду в Україні є Підгорецький замок на Львівщині, побудований в 1-й пол. XVII ст.

Замок будувався у 1635-1640 роках за голландською фортифікаційною системою архітектором Андреа дель Аква за участю інженера Гійома де Боплана [6, с. 348].

Збудований з цегли й камення, замок мав форму квадрату з розташованими на рогах п'ятикутними бастионами. Вістря бастионів увінчують витесані з каменя-пісковика сторожові вежі-кавалери. Між внутрішньою і зовнішньою стінами замку влаштували каземати. Вимощена гладкими кам'яними плитами покрівля казематів утворила тераси, огорожені балюстрадами. Службові приміщення сформували квадратний двір. Зі сходу, півдня і заходу замок оперезала смуга оборонних укріплень, важливими елементами якої стали глибокий, облицьований каменем рів і земляні вали [1, с. 287].

Тож в Україні Підгорецький замок заслужено вважається одним з найкращих зразків поєднання імпортного палацу з бастионними укріпленнями.

Ще однією пам'яткою, яка демонструє вид замків-палаців в Україні є замок в с. Іванів Вінницької області. Тут зберігся такий же величний палац, стіни якого, посилені бастионами та куртинами, формують квадратний двір. Навколо – залишки глибокого рову, інших оборонних кам'яно-земляних укріплень. Подібна схожість зумовлена тим, що й Підгорецький, й Іванівський замки є перехідними спорудами від середньовічних укріплень до репрезентативних палаців. Та, на відміну від Підгорецького, замок в Іванові відомий набагато менше. Тож на сьогодні, з урахуванням активної популяризації фортифікаційної спадщини України, її музеєфікації, величезні об'єми замку, добре збережені архітектурні форми палацової споруди не можуть залишатися осторонь уваги суспільства.

Рис. 1. Іванівський замок. Вид з південного заходу

Архітектурний комплекс замку в сьогоdnішньому с. Іванів (колишньому Янові) почав формуватися наприкінці XVI ст., коли ці землі належали Гнєвошу Стрижевському. Як

Рис. 2. Іванівський замок. Видляд з півдня

фікаційного будівництва, то Янівський замок було зведено за поширеною на той час бастионною системою.

Замок будувався на рівнині, підіймаючись на 7 метрів над навколишньою територією, та оточувався системою валів і ровів. Укріплення мали форму квадрату, на рогах якого знаходились бастиони у вигляді чо-тирикутних веж, висунутих далеко за межі куртин, що забезпечували активний фланкуючий вогонь. Кожна сторона вежі мала по дві невеликі бійниці в нижньому ярусі, й значно більші за розмірами – на верхньому ярусі. Укріплення оточував глибокий рів з водою. Стіни службових і житлових будівель формували квадратний двір.

Головний в'їзд знаходився з південного боку й посилювався рavelіном, розташованим перед куртиною попереду кріпосного рову в проміжку між південно-західним і південно-східним бастионами. Напроти брами колись розташовувався старий палац [2].

У середині XVIII ст. відбувається трансформація замку на палац-резиденцію, що пов'язано з такими факторами: по-перше, у XVIII ст. зникає необхідність у фортифікаційних укріпленнях. По-друге, Янів перейшов до власності польських графів Холоневських, спосіб життя яких вимагав побудови пишної резиденції.

Засновником роду вважався Петро Мишиця (Мишка), який 1394 р. від короля Казимира отримав село Холоневу, звідки й пішла назва роду.

У першій половині XVIII ст. власником Янова стає Ян Мишка-Холоневський. На той час Янівський замок був вже занедбаний і не придатний для реставрації. Тож в середині XVIII ст. граф Адам Холоневський, спадкоємець Яна, на основі бастионного замку розбудовує величний палацовий комплекс [5, с. 110-111].

Рис. 3. Східний бік.

свідчать джерела, в 1578 р. король Стефан Баторій надає Гневошу Стрижевському право на заснування міста з наданням йому Магдебурзького права у власному маєтку Янів Брацлавського воєводства [3, с. 498].

Загроза постійних нападів кримських татар, яка існувала на Поділлі протягом XVI–XVII ст. стимулювала розвиток фортифікаційного будівництва в регіоні. Стала військово-політична ситуація змусила власника Янова Гневоша Стрижевського побудувати в поселенні оборонний комплекс, будівництво якого припадає на 1578–1596 роки [4, с. 725].

Оскільки наприкінці XVI – початку XVII ст. зміна зброї на вогнепальну диктувала інші умови форти-

фікаційного будівництва, то Янівський замок було зведено за поширеною на той час бастионною системою. Точні дати початку та завершення зведення нового палацу невідомі. Оскільки Адам Холоневський помер у 1772 р., ймовірно будівництво закінчувала дружина Адама – Соломія. Але відомо, що у листопаді 1781 р. короля Станіслава Августа Понятовського господар Янова Рафал Адамович Холоневський приймав вже в новому палаці.

Палацовий ансамбль було зведено на основі фрагментів бастионного замку, які зформували квадратний двір. На рогах двору були збере-

жені чотирикутні наріжні вежі, які гармонійно вписалися в ансамбль.

Над західною куртиною було зведено новий двоповерховий палац з центральною триповерховою частиною. Ліве крило палацу було двоповерховими, праве крило – одноповерховим, в ньому розміщувалися кухня і різні господарчі приміщення. Використання бастионних елементів вплинуло на товщину стін нижньої частини палацових будівель: зовнішні стіни мають товщину до двох метрів, внутрішні – не менше метра.

Південну та північну частину двору зформували кріпосні мури, що з'єднували обидва крила палацу зі збереженими південно-східною та північно-східними вежами.

При перебудові замку було перенесено головний вхід з південного боку на східну сторону відповідно до центрального палацового фасаду. Стару браму з південного боку зберегли. Через рів перед брамою було перекинуто підйомний міст.

Новозбудований палац демонструє стиль раннього класицизму. Будівля була жовтого кольору, декоративні елементи навколо дверей та вікон, пілястри, деталі фризу були виділені за допомогою білої фарби. Середню частину будівлі покривав гладенький двоскатний дах, бокові частини – трьохскатний дах. Висота самого палацу 27 м.

Садовий фасад прикрасили пілястри з конічними капітелями. На трикутному фронтоні розміщувався гіпсовий барельєф, серед ліпнини якого – гербовий картуш, сагайдаки, шаблі. Під палацом містилися величезні двоповерхові льохи, перебудовані з колишніх казематів.

Завдяки складній перебудові на основі елементів бастионного замку, палац налічував багато приміщень. Всі кімнати з'єднувалися між собою коридорами різних рівнів, утворюючи справжній лабіринт. Внутрішні інтер'єри відображали як смаки господарів, так і той спосіб життя, який вони вели відповідно свого суспільного становища.

Північна частина палацу відводилася під апартаменти господарів. Вони склалися з двох великих приміщень – салону та спальні.

В салоні стіни були прикрашені яскравими шпалерами, від підлоги до стелі висіли два дзеркалі, привезені колись на санях панною Соломією Холоневською з Парижу. В цьому салоні біля печі, що була обкладена кахлем, знаходився великий класичний камін, викладений білим мармуром. Камінну полку прикрашав годинник XVII ст. в оправі з позолоченої бронзи.

З салону можна було вийти до господарської спальні. Невідомий художник на замовлення ксьондза Станіслава Холоневського прикрасив всю північну стіну приміщення фрескою із видом базиліки св. Петра, колонади Берніні та папського двору. Господарі називали цю кімнату «Ватиканом».

Права частина палацу переходить в північне крило, де розміщувалася домашня церква. Ксьондз Станіслав Холоневський переробив її з однієї зі спалень. Одна чверть приміщення була відділена колонами тосканського ордеру, вкритих мармуром. Між цими колонами було встановлено вітвар. В XVI ст. на цьому місці знаходилася замкова каплиця.

На першому поверсі центральної частини палацу знаходилися буфетна та їдальня, обставлені меблями XVIII ст.

В їдальні було замуровано три західних вікна, і на їх місці висіли два великих полотна з зображенням генеалогічного древа. Тут містилася колекція європейського фарфору та срібла. Стіни їдальні були оббиті грубим шовком, прикрашеним візерунками.

У «портретній» залі палацу було розміщено 25 родових портретів, серед яких особливо цінними були портрети Адама і Миколая Мишки 1469 р. Залу прикрашала чудова збірка старовинних меблів.

Сусідкою портретної була бальна зала. Стіни тут мали колір слонової кістки. В залі було 4 вікна на східній стороні і 4 на західній, паркетна підлога з великою двокольоровою зіркою посередині, світлого і темного тонів. Зі стелі звисала кришталева люстра на декілька десятків свічок, стеля трималася, опираючись на

Рис. 4. Внутрішній двір замку

чотири пари колон. Тут також стояли дві округлі печі. Між вікнами висіли дзеркала. Меблі тут були у стилі Людовика XV.

У південній частині палацу були різні за формою та площею ванні кімнати та вітальні. Серед них значилася китайська зала, виконана у жовтому кольорі.

В кількох залах розміщувалася величезна бібліотека, яка містила близько 10 тис томів, серед яких було багато стародруків з філософії та теології. Родинний архів мав ціні листи Адама Міцкевича до кн. Станіслава Холоневського [7, с. 135-148].

До парку, відділеного кам'яним муром від палацової території, виходила хвіртка із кам'яними сходами. Нижче парку знаходився невеликий прямокутний став, за яким тягнулися фруктові сади та городи. Через парк можна було пройти до костюлу Непорочного зачаття Діви Марії та бернардинського монастиря.

Оскільки до радянських часів замок-палац зберігся в неушкодженому стані, тут було розташовано дитячий притулок, який як Іванівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат функціонує по сьогодні. А в 1946 р. Янів було перейменовано на Іванів.

До нашого часу цей замок-палац відносно добре зберігся. Замокві споруди формують квадратний двір, на рогах якого – чотирикутні двоярусні вежі, побудовані з червоної цегли з використанням дикого каменю, різного ступеня збереженості. Найбільш добре збереглися південно-західна та південно-східна вежі. Вони мають по дві бійниці на кожному ярусі, при чому бійниці першого ярусу значно менші за бійниці другого ярусу. На зовнішніх рогах цих веж збереглися кавальєри, що свого часу використовувалися як спостережні пункти. Південно-східна вежа дійшла в первісному вигляді, зберігши мерлони. На південно-західній вежі зубці були втрачені.

Дві інші вежі збереглися набагато гірше. І якщо північно-західна вежа значно втратила свій первісний вигляд (дах перекрито на висоті першого ярусу, частина бійниць розтесані під вікна), то північно-східна вежа збереглася в напівзруйнованому стані.

Дві кутові вежі зі східного боку, які не прилягають до палацової будівлі, з'єднані фортечними мурами з південним та північним крилами палацу, утворюючи таким чином двір в формі літери П.

Основна маса палацової споруди двоповерхова, в якій трьома поверхами виокремлюється громада центральної частини. На фасаді двоповерховою будівлі, що примикає до південної частини палацу збереглися залишки брами XVI ст. Перед південною куртиною попереду кріпосного рову навпроти колишньої брами простежуються залишки кам'яно-земляної фортифікаційної споруди трикутної форми, яка свого часу мала додатково захищати замокву брану.

Зі старих інтер'єрів до наших днів дійшли Колонний зал, парадна Мармурова зала, ліпні розетки на стелях, дерев'яні сходи на другий поверх.

Проведений аналіз історії та архітектури Іванівського замку-палацу доводить, що він займає особливе місце серед пам'яток фортифікаційної спадщини України.

Географічно, цей замок є найбільш східним серед усіх збережених об'єктів замкової архітектури. Серед інших замків Вінницького регіону, що збереглися переважно у вигляді руїн, він має найвищий ступінь збереженості, оскільки зберіг планувальну структуру та первісний стан.

За своїми архітектурними характеристиками, Іванівський замок належить до досить рідкісного в Україні виду замків-палаців, які є перехідним етапом між оборонними укріпленнями та замськими палацово-парковими резиденціями.

Враховуючи таку високу архітектурну, історичну, естетичну цінності замку-палацу в с. Іванів потрібно привертання до нього уваги спеціалістів для здійснення необхідних заходів з музеєфікації та популяризації як пам'ятки фортифікаційної архітектури. Як рідкісний вид замків-палаців Іванівський замок гідний посісти належне йому місце серед об'єктів фортифікаційної спадщини України.

Список використаних джерел та літератури

1. Архітектура Львова: Час і стилі. XIII-XXI ст. – Львів: Центр Європи, 2008. – 720 с.
2. Зубко О. Наполеон Орда и замок Холоневских // Историческая правда. – 23.04.2014 // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.istpravda.ru/bel/research/8805/>
3. Документи Брацлавського воєводства. 1566-1609 роки / Упорядники М. Крикун, О. Піддубняк. – Львів: Наукове товариство імені Тараса Шевченка, 2008. – 1217 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР: Вінницька область. – Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.
5. Культурні грона Дністра: Мультинаціональна культурно-історична спадщина Наддністрянщини / упорядник В. Стецюк. – Івано-Франківськ, 2001. – 216 с.
6. Пиндус Б. Аква Андреа дель // Тернопільський енциклопедичний словник / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль: видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. – Т. 1. – 696 с.
7. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej. Том 10. Województwo braclawskie. – Wrocław, 1996. – 453 с. С. 135-148.